

Tarımın Kökeni

İnsanlık tarihindeki en önemli olaylardan biri bundan on bin yıl önce, çanak-çömlekli dönem öncesi neolitik çağda Yakın Doğu'da tarımın başlamasıydı. Tüketim fazlası gıda stoklarının birikmesi, büyük yerleşim alanlarının kurulmasına olanak verdi ve sonunda Batı uygarlığı ortaya çıktı. Üzerinde çok tartışılan bir konuya şu: Tarım ilk olarak ne zaman ve nerede başladı? M. E. Kislev, tahılların daha önce zannedilenden daha geç bir zamanda, MÖ 7000 yıllarından sonra evcilleştirildiğini söylemişti. Tam tersine, son günlerde G. Hilmann ve S. Colledge ise çavdar ve bakliyatın ilk olarak Tel Abu Hüreyra'da Epi-paleolitik dönemde, MÖ 8900 ile 8600 yılları arasında evcilleştirildiğini öne sürdüler. Eğer bu görüş doğrulanırsa, bunlar evcilleştirilmiş tarım ürünlerinin bilinen en eski türleri olarak kabul edilecekler.

"Nerede" sorusuna gelince, genellikle, bitki evcilleştirmesi işleminin ilk olarak Ürdün Nehri Vadisi'nde ve Güney Levant'ın komşu topraklarında gerçekleştiğine inanılmaktadır (Bugünkü İsrail ve Ürdün toprakları). Fakat biz, botanik, genetik ve arkeolojik ipuçlarının işaret ettiği "Bereketli Hilal" içinde, bugünkü Güneydoğu Türkiye/ Kuzey Suriye bölgesindeki Dicle ve Fırat ırmağlarının yukarı

kısımlarındaki küçük bir alanı tarımın beşiği olarak görüyoruz.(şekle bakınız.)

Neolitik çağın yedi ana tarımsal ürününün (kızılca buğday, nişasta buğdayı, arpa, mercimek, bezelye, kara burçak ve nohut) hatta keten tohumunun yabani öncülleri hep birlikte, yalnızca Bereketli Hilal'in bu "üs bölgesinde" bulundular. Yabani nohut sadece bu sınırlı merkezde yetişiyor ve kısıtlı dağılımı da Yakın Doğu'da çiftçiliğin kökeniyle ilgili önemli ipuçları barındırıyor. Çiftçilik bu sınırlı üs bölgenin dışında bir yerde başlamış olsaydı, böylesine ender bir türün bundan 10 000 yıl önce tarımın temel ürünleri arasına girmesi beklenemezdi. Dahası, kızılca buğdayın ortaya çıktığı sanılan bölge, yabani nohutun sınırlı dağılım alanı içinde yer alıyor. Arkeolojik bulguların sağladığı veriler de, merkez bölgenin zengin ve tarım kökenli Neolitik toplumlarının, Bereketli Hilal'deki bu tip yerleşimlerin en erken örneğini oluşturduğu görüşünü destekliyor.

Yakın Doğu Neolitik tarımı üç tür tahıla (kızılca buğday, nişasta buğdayı ve arpa), dört tür bakliyata (mercimek, bezelye, nohut ve kara burçak) ve lifli bir ürüne, ketene dayanıyordu. Yabani nohut sadece Türkiye'nin güneydoğusundaki ve Suriyenin kuzeyin-

deki küçük bir alanda bulunan 10 yerleşim bölgesinde görülüyordu. Diğer ürünlerin yabani soylarıysa Bereketli Hilal bölgesinin sınırlarını bile aşıp daha ötelere geçiyordu. Evcilleştirilmiş kızılca buğday, bezelye ve mercimeğin genetik, yabani nohut bölgesinin içinde ya da yanında yer alan küçük bir alanda ortaya çıkarılmış bulunuyor. Bitki evcilleştirilmesinin yalnızca tek merkezde yapıldığı düşüncesi, modern tarım ürünlerinin vahşi soylarına göre daha az bir genetik çeşitliliğe sahip olmaları ve bu ürünlerin (belki arpa dışında) yalnızca bir kere evcilleştirildiklerini gösteren genetik bulgularla destekleniyor. Yiyecek toplama evresinden çiftçiliğe geçişin devrimsel niteliği göz önüne alındığında, tarımın kısa bir süre içinde Bereketli Hilal'deki birçok değişik yerde ve birbirinden bağımsız olarak keşfedildiğini varsaymak olası görünüyor. Bu dönüşüm farklı yerlerde gerçekleşmiş olsaydı, ilk tahıl türlerinin bu bölgelerde de görülmesi gerekirdi. Oysa durum böyle değil.

Kızılca buğday ve nişasta buğdayı, arpa, nohut, mercimek, kara burçak, ve belki de bezelyenin yabani türlerinin kalıntıları, Bereketli Hilal'in üs bölgesindeki Neolitik öncesi yerleşim merkezlerinde; Tel Abu Hüreyra I'de (Hilman ve Colledge'in anlattıkları alan) ve Tel Mureybet I ve II'de (İ.Ö. 9000'den 8000'e kadar) bulundu. Aynıları ayrıca Jenel-Ahmar, Mureybet III, Djade ve Çayönü (İ.Ö. 8000'den

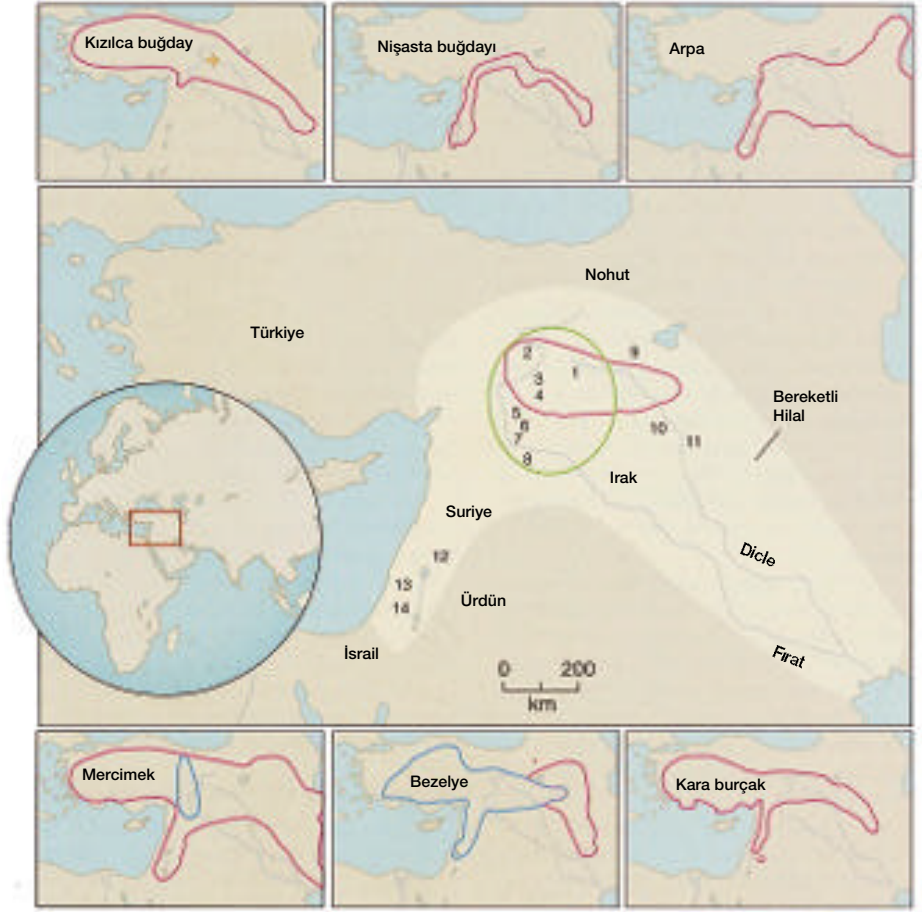

7500'e kadar) gibi Neolitik yerleşim merkezlerinde de bulundu. Yabani türler, Hallan Çemi Tepesi gibi Neolitik öncesi ve Kermez Deresi ve M'lefaat üs bölgesine yakın Neolitik yerleşim merkezlerinde de bulunmuştur. Nişasta buğdayı ve kızılca buğdayla arpanın evcilleştirilmiş türleri, Neolitik yerleşim merkezleri Tell Abu Hureyra IIA ve Cafer Höyük'te MÖ 7500 yıllarında, hemen sonra da Çayönü ve Nevali Çori'de ortaya çıktılar.

Üs bölgenin dışında MÖ 7300-7000'den önce evcilleştirilmiş herhangi bir tahıl ve bakliyat türüne rastlanmamış değil. Bugünkü Filistin'de bulunan Eriha (Jericho)'da çanak- çömlekli dönem öncesi Neolitik Çağ B yerleşimi kazısında da bitki tohumları ortaya çıktı; ancak bunların yaşı henüz belirlenemedi.

Eriha Bölgesi'nden çıkarılan evcilleştirilmiş tohumların tarihlerinin, Jones ve diğerlerinin verdiği daha erken tarihlerin tersine, MÖ 7. binyıl olduğunu düşünüyoruz. Şam havzasındaki Tell Aswad I A yerleşim merkezinde bulunan evcilleştirilmiş nişasta buğdayı kalıntılarıysa, (MÖ 7800 yılından 7600 yılına kadar) bunun somut bir coğrafi istisnası olabilir. Gerçekten, Tell Aswad I A'da incelenen çakmaktaşı orakların ağız kısımları, nişasta buğdayının bu bölgede doğadan, MÖ 7800 yılı kadar geçmişe uzanan tarihlerden başlayarak biçildiğini gösteriyor. Tarih öncesi yerleşim merkezlerinde bulunan ve bitki soylarının doğal yayılma alanlarını aşan bitki kalıntıları, evcilleştirmenin önemli göstergeleri. Bu türden kanıtlar, kızılca buğday için çanak çömlekli dönem öncesi Neolitik Çağ B Eriha ve Tell Aswad II merkezlerinde (MÖ 6900); mercimek için İsrail'in Yiftah'el Bölgesi'nde (MÖ 6800); ve nohut için Eriha'da (MÖ 6500) ortaya çıktı.

Evcilleştirilmiş bitkilerin Levant Bölgesi'ne yayılması, öteki Neolitik yeniliklerin göçü süreciyle de örtüşür. Helwan okbaşları, oraklarda kullanılan düz ve uzun bıçakların yapımı için yeni teknikler ve tahılı öğütme için ilkel değirmenler gibi çakmak taşı ve öteki taş işçiliği teknikleri, MÖ 8000 yılından başlayarak Orta Fırat bölgesinden orta ve güneydoğu Levant'a yayıldı. Yukarı Dicle ve Fırat arasındaki üs bölgesi, bol yiyeceğe sahip zengin

Yakın doğuda Bereketli Hilal bölgesinde Neolitik çağda yetiştirilen yedi tarımsal ürünün dağılımı (sarı) Büyük harita yabancı nohutun (kırmızı çizgi) en yoğun olarak ürettiği bölge olan (yeşil çizgi) Fırat ve Dicle ırmaklarının üst kesimlerini gösteriyor. Bugün bu bölgeler Türkiye'nin güneydoğusunu ve Suriye'nin kuzey bölgelerini kapsamaktadır. Neolitik çağdaki yerleşim bölgeleri şöyle numaralandırılabilir: 1) Çayönü, 2) Cafer Höyük, 3) Nevali Çori, 4) Göbekli Tepe, 5) Djade, 6) Jerf el-Ahmar, 7) Tell Mureybet, 8) Tell Abu Hureyra, 9) Hallan Çemi Tepesi, 10) Kermez Dere, 11) Milefaat, 12) Tell Aswad, 13) Yiftahiel, 14) Eriha. Diğer haritalarda da Neolitik Çağ'daki kızılca buğday, nişasta buğdayı ve arpa gibi tahılların dağılımını görmek mümkün. Haritalardaki + işareti bitkinin evcilleştirildiği düşünülen bölgeyi gösteriyor. Mavi çizgi mercimek ve bezelyenin, kırmızı çizgi de nişasta buğdayı, kara burçak ve arpanın genetik köklerinin uzandığı alanı gösteriyor. Kırmızı çizgi ayrıca kızılca buğdayın, mercimek ve bezelyenin dağılımını da ifade ediyor.

bir topluma işaret eden arkeolojik verilerin de gösterdiği gibi bir buluş ve yenilik merkezi görünümündeydi. Görkemli mimari resimler ve prestiji simgeleyen nesnelere üs bölge içinde yer alan Çayönü, Nevali Çori ve Göbekli Tepe'de çoklukla görülür. Bu bölgedeki erken Neolitik dönem yerleşim merkezleri, Bereketli Hilal bölgesinin diğer bölümlerindekilerden daha büyüktür. Nedeni, büyük olasılıkla başarılı çiftçiliğin ilk olarak burada uygulanmış olması.

Genç Dryas'ın serin ve kuru iklim dönemi sırasında, (MÖ 9000- 8000 arası) merkez bölgedeki koşulların değişmesi, göçebe hayatın bitmesine ve yerleşik çiftçiliğin doğmasına yol açmış olabilir. Bu topluluklar arasında sosyal statü için yaşanan çekişmeler ve reka-

bet de bitkilerin evcilleştirilmesini ve tahıl üretiminin yoğunlaştırılıp artık ürünün birikmesini çabuklaştırmış olabilir. Başka bir görüşe göreyse, üs bölgede yaşanan büyüme, nüfusun bir bölümünü alanın kenarda kalmış marjinal bölümlerine göçmeye itti. Yeni yerleşilen bu bölgeler nohut yetiştirme bölgesine yakın olmalıydılar; çünkü göçmen topluluklar hâlâ nohudun belli başlı türlerini hatırlıyor olmalıydılar. Tarımın ve dolayısıyla çağdaş uygarlığın başlangıç noktasının daha kesin bir biçimde belirlenebilmesi için arpa, nişasta buğdayı ve kara burçağın evcilleştirilmesi ve dağıtımıyla ilgili yeni araştırmalar gerekiyor.